МАРКЕРИ НА БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА КАРТИНА НА СВЕТА

(Поглед към една тематична група фразеологизми)

Рени Манова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. При преподаването на българския език на чужденци представянето на информация за фразеологизмите като маркери на езиковата картина, носещи етноспецифична оцветеност, е от особено значение. Оценъчността, както и лингвокултурната информация, които са закодирани във фразеологичните единици, са ключови при определянето на фразеологичното значение. Фразеологизмите може да се разглеждат като способ за езиковата концептуализация на познанието за света и оценката на отделни негови страни.

Keywords: linguistic picture of the world; second language acquisition; idioms

Представите на човека за обкръжаващата го действителност биват формирани на базата на неговите собствени знания и опит и по този начин се конструира *картина на света.* Не бива да се забравя, че самият език функционира като епистемично средство. Важно е да се подчертае, че езиковата картина е отразена в лексиката, фразеологията, етикетните формули на дадена общност. Установените в даден социум етикетни формули при общуване, както и фразеологичните единици, свидетелстват за когнитивните модели при възприемането на обкръжаващата действителност. В процеса на изучаването на езика като чужд именно усвояването на тези компоненти на комуникацията се явява ключово за осъществяването на пълноценна интеракция между общуващите.

В настоящия преглед ще бъде положен акцент върху част от фразеологизмите в българския език, чиято семантика е свързана с *оценката на човешките качества и прояви*. Разглеждането на конкретна тематична група фразеологизми позволява да се очертаят методически насоки за тяхното преподаване, като се отчита етноспецифичното им обагряне.

Актуалността на подобен подход се обуславя в редица изследвания, като това на Федуленкова, в което се изтъква значимостта на изучаването на фразеологичния фонд като резервоар на културни смисли. В тази посока е важно да се очертаят две основни твърдения.

– Фразеологията на езика е културологичен код, съхранител на историческото и културното наследство на неговите носители, играещ основна роля при реализацията на езиковите функции като оръдие на културата и средство за формиране на личността.

– Като компоненти в рамките на фразеологичните единици често се използват лексеми, които са част от най-употребяваната лексика на изучаемия език: глаголи за движение, собствени имена, соматизми, библеизми, анималистични компоненти (Fedulenkova, 2005: 37).

Важно е като отправна точка да се споменат някои по-общи теоретични изследвания, свързани с езиковата картина, преди да се премине към конкретните наблюдения.

В статията на Палмина Легурска се разглежда подробно конституирането на понятието езикова картина на света (Legurska, 2003), като се подчертава, че терминът е въведен от М. Хайдегер в статията му „Времето на картината на света“. Когато се използва понятието езикова картина, се има предвид особен вид систематизация и подредба на познанието за свят. Легурска споменава двете направления, обособили се в изучаването на езиковата картина: релативистко и универсалистко. Релативисткият подход се свързва с това доколко дадени езикови единици са иманентни само за езиковата система на дадена култура и отразяват когнитивния опит на носителите на конкретен език, а универсалисткият търси общите лексикални и семантични закономерности.

Релативизмът води своето начало от работите на Фр. Боас, Ед. Сепир, Б. Уорф. Идеята е, че всеки език сегментира действителността по уникален начин.

Много важни са изследванията на А. Вежбицка, които съвместяват двете парадигми: универсализъм и релативизъм. От една страна, авторката разглежда въпроса за универсалните семантични примитиви. От друга страна, Вежбицка поставя важни въпроси за връзката между езика, културата, ценностите и светоусещането на дадена общност. Авторката подчертава, че съществува тясна връзка между начина на живот в дадено общество и лексиката, която се употребява от него (Wierzbicka, 1997: 1 – 2).

Идеята на Вежбицка е, че в различните култури присъстват уникални реалии, свързани с начина на живот, хранителните навици, традиционните представи за свят. Затова е съвсем естествено, че в полския език има специални думи за означаване на задушено зеле (bigos), супа от цвекло/борш (barszcz) и сладко от сливи (powidła), които отсъстват в английския език, където тези денотати се обозначават не със специални лексеми, а с описателни изрази – cabbage stew, beetroot soup, plum jam. Следователно се оказва, че преносът на думи и значения от един език в друг е и пренос на натрупания културен опит.

Както отбелязва Лайънс, съществуват множество трудности при превода на думи от един език на друг. Изследователят твърди, че прилагателното име *brown* (кафяв) може да се преведе на френски език според контекста по няколко начина като

brun, *marron*, *beige* и т.н. Той обобщава: „Тези лексикални различия между езиците често биват определяни от лингвистите по следния начин: всеки език концептуализира и сегментира действителността по свой уникален начин“ (Lyons, 1995: 90). Ключовото в приведения цитат е, че всеки език отразява реалността по свой собствен начин.

Въпросът за категоризирането и концептуализирането на обкръжаващата действителност в езика е засегнат от Лийч в неговия труд. Той дава пример с думата река, на която в английския език съответства един звуков комплекс и се разпознава една категория *river*, докато във френския език се прави диференциация между река, вливаща се в морето *fleuve*, и река, която е приток *rivière* (Leech, 1978: 30).

Савил-Тройке отбелязва, че „все още съществуват въпроси, свързани с това доколко всеки език оформя и направлява мисленето на своите носители и доколко отразява тяхната гледна точка за света“ (Saville-Troike, 1989: 33). Според изследователката съществува несъмнена корелация между формата и съдържанието на даден език, от една страна, и убежденията, ценностите, представите, които са закодирани в културата на езиковите носители, от друга страна. Савил-Тройке подчертава, че „речникът на един език представлява каталог на онова, което се мисли като значимо за обществото, индекс на начина, по който говорещите категоризират опита, и често свидетелство за отминали културни контакти и заимствания“ (Saville-Troike, 1989: 33).

Езиковата картина на света има своите универсални, инвариантни характеристики. Трябва да се подчертае, че ядрото на лексиката на всички езици съдържа думи, изразяващи универсални понятия, като *човек, животно, земя, вода, огън*.

Също така обаче в лексиката са закодирани инхерентните особености на отделната културна общност. Може да се каже, че езиковата картина представлява съвкупност от предметни, образно-нагледни представи за предметите, явленията, с които човек по-често се среща.

Изследването на релацията *език – култура* поставя въпроса за лингвистичния релативизъм, но и за универсализма като негова познавателна алтернатива. Без да се възприема като абсолютна нито една от споменатите парадигми, ще се подчертае тясната взаимовръзка между менталността и когнитивните характеристики на дадена общност и моделите на вербална репрезентация.

Езикът е културен маркер, транслатор на идентичности и аксиологически парадигми. Освен че съществуват сходни модели на осмисляне на действителността и на репрезентиране на базови концепти, носителите на всеки език сегментират действителността, която ги заобикаля, по автентичен начин. Поради тази причина изучаването на чужд език предполага запознаването с традициите, вярванията и представите, както и с ключовите реалии на общността.

Срещата с чуждата култура се случва през езика. Както отбелязва Р. Хъдсън, цитирайки Гуденъф: „Езикът на дадено общество е един аспект от неговата култура. Отношението между език и култура е като част към цяло“ (Hudson, 1995: 116).

В тази посока е важно да се спомене концепцията на А. Вежбицка относно ключовите думи, които са физиономични за дадена култура. Чрез тях се представят иманентни за носителите на езика черти – начин на мислене, светоусещане и т.н. Вежбицка твърди, че ключовите думи „са особено важни и показателни за дадена култура“ (Wierzbicka, 1997: 15). Според изследването на Вежбицка на базата на честотни речници и корпуси за руския език например симптоматични са лексеми като душа и родина. Тези ключови думи се явяват в пословици, поговорки, песни, заглавия на книги/художествени произведения, фразеологизми – т.е. в рамките на културните артефакти на дадена общност.

Важността на социокултурния контекст при усвояването на езика се потвърждава от наличието на изследвания по етнография на комуникацията (Saville-Troike, 1989). Савил-Тройке отбелязва, че „най-забележителният принос на етнографията на комуникацията в полето на приложната лингвистика е свързан с идентифициране на онова, което изучаващият втори език трябва да знае, за да общува ефективно и съобразно ситуацията в разнообразни контексти, както и какви санкции биха се проявили вследствие на различни комуникативни недоразумения и недостатъци“ (Saville-Troike, 1989: 9).

Авторката твърди, че други съществени приноси на етнографията на комуникацията са свързани с разработване на механизми за сравняване на цели комуникативни системи при интеракцията и преноса на значение между отделните култури, както и при регистриране и анализиране на комуникативни сривове. За да се избегнат грешки и сривове, изучаващите чужди езици трябва да познават и да се съобразяват с конвенциите за общуване. Например в Китай домакинът ще настоява поне два или три пъти при отправяне на покана, но ще контролира своята настойчивост, следейки за реакциите на събеседника. От своя страна, поканеният трябва да откаже два или три пъти, преди да приеме. Първо, поканата се отклонява като проява на скромност, а после се приема индиректно. От гледище на невербалните средства за комуникация чрез изражението на лицето на поканения се изразява неохота, а приемането е следствие от липсата на алтернатива (Saville-Troike, 1989: 174).

Изследването на избраната тематична група фразеологизми, представящи оценка на човешките качества и прояви, има за цел да разкрие един компонент от българската езикова картина.

Стефана Калдиева-Захариева в своето изследване засяга въпроса за фразеологизмите и останалите устойчиви изрази. Авторката извежда три критерия, които в своята цялостност оразличават фразеологичната единица от останалите устойчиви изрази. Те са: „особено, фразеологично значение, образност (която лежи в основата на поява на фразеологичните единици) и номинационна функция от II ранг, характеризираща“ (Kaldieva-Zaharieva, 2013: 32). Идеята, застъпена от авторката, е, че компонентите, изграждащи фразеологичната единица, са десемантизирани и фразеологичното значение е комплексно, цялостно, сборно. Важно за целта на нас-

тоящата работа е да се подчертае, че според Калдиева-Захариева фразеологичното значение съдържа в себе си набор от елементи, сред които познание, наблюдение, асоциации, въображение, експресия и оценъчност. Именно чрез употребата на фразеологизмите се предава оценката на говорещия за денотата, която може да бъде положителна или отрицателна.

Стефана Калдиева-Захариева се фокусира върху релацията фразеология – етноспецифика. Тя извежда някои симптоматични примери на фразеологични единици, които носят иманентните черти на българската езикова среда, като посочва механизмите, по които са се оформили. Сред тях се открояват *каквото сабя покаже* (от Ботевото стихотворение), *Гюро Михайлов на пост* (от действителна случка с реално лице), *мамино детенце, Изгубена Станка* (по заглавия на произведения от български автори) (Kaldieva-Zaharieva, 2013: 66). При изучаването на българския език като чужд е от особена значимост подобни фразеологични единици да бъдат обяснявани от гледище на техния произход, т.е. в какъв културен контекст са възникнали.

Руската изследователка Бабушкина разглежда езика като „когнитивната способност на човека да обработва, съхранява и предава не толкова логическото, обективното знание, колкото знанието с оценъчен характер“ (Babushkina, 2009: 11). Авторката засяга въпроса за модуса, за субективното възприятие на обективната реалност. Бабушкина се фокусира върху оценъчния характер на фразеологичните единици. Тя подчертава, че оценъчността се проявява под формата на характеристика на обекта, която може да бъде положителна или отрицателна. Бабушкина отбелязва, че „конотативните значения на фразеологичните единици отразяват оценъчното знание за обекта, системата от убеждения, ценности, възгледи по отношение на едно или друго явление“ (Babushkina, 2009: 11). В конкретното изследване авторката черпи емпиричен материал от фразеологични единици, изразяващи оценка към човешкия труд и деятелност. Примерът, който дава Бабушкина, е симпоматичен за това как в диахронен план се оформя оценъчният характер на фразеологичната единица. На руски език фразеологизмът *тянуть (разводить) канитель,* който има разговорен характер, функционира с две значения. Първото значение е *да върша и говоря нещо монотонно, бавно*, а второто – *да отлагам, забавям изпълнението на нещо.* Бабушкина отбелязва, че тази фразеологична единица е възникнала в професионалния дискурс и по-конкретно при обработката на злато. С *канитель* се означава тънка метална нишка, чиято изработка е дълъг, труден и бавен процес. Оттам се е оформило и фразеологичното значение за обозначаване на неодобрителна оценка към забавянето и отлагането на даден процес, дейност и т.н.

Според възприетата тук концепция оценъчният фразарий на българския език трябва да бъде антропоцентричен. Това означава да се отчитат аксиологическите и нравствените критерии на общността, оценката на определени прояви и качества от страна на езиковите носители. Закодираната във фразеологичните единици информация е свързана с човешкия опит и неговото полагане в действителността.

Въпросът за оценъчността трябва да бъде разгледан в две посоки: положителна и отрицателна оценка. Трябва обаче да се отчитат градуалността и нюансираността, които се проявяват като *одобрение, похвала*, *подкрепа, шеговитост* при фразеологизмите с позитивен оценъчен заряд и *пренебрежение, грубост, неодобрение* при фразеологизмите с негативен оценъчен заряд.

Първоначалните наблюдения на емпиричния материал във *Фразеологичен речник на българския език* (1974 – 1975) и *Нов фразеологичен речник на българския език* (1993) показват, че превалира неодобрителната оценка, но доста фреквентни са и случаите на фразеологизми с ироничен и шеговит оценъчен потенциал. Това би означавало, че човекът често пъти се разграничава от нежелателни прояви и неприемливи според ценностните ориентири на обществото качества чрез езика, и по-конкретно чрез фразеологизмите, използвайки механизмите на образността и оценъчността. Следователно езикът функционира като микромодел на нравствените представи. Разбира се, става въпрос за много сложни процеси на когнитивно ниво, които не са предмет на настоящото изследване, а само биват щрихирани.

Трябва да се подчертае, че Веса Кювлиева-Мишайкова откроява факта за преобладаващия дял фразеологични единици с негативна оценъчна конотация: „В не едно изследване на фразеологията в българския език, а и в други езици, е установено, че преобладаващата част от фразеологичните единици са носители на негативна оценка за човека, за негови качества, прояви, поведение“ (Kyuvlieva-Mishaikova, 2008: 53). Авторката представя по-различен ракурс към проблематиката, като разглежда устойчиви сравнения, с които се изразяват възхитата от красотата и устремът към прекрасното. Кювлиева-Мишайкова представя примери, сред които *хубав като капка, хубав като картинка, хубава като кукла* и др.

Руската изследователка Бабушкина изработва модел на фразарий, който съдържа фразеологизми от английския и руския език, изразяващи оценка към човешкия труд. Тя подчертава, че фразеологичната единица може да се разглежда като „способ за езиковата концептуализация на познанието за света и оценката на отделни негови страни“ (Babushkina, 2013: 15). Бабушкина се позовава на класификацията, направена от Арутюнова, според която оценката може да бъде *утилитарна*, базирана на опозициите полезно – вредно, благоприятно – неблагоприятно, или *телеологическа*, основана на опозициите ефективно – неефективно, целесъобразно – нецелесъобразно, успешно – неуспешно.

Симптоматичен пример, приведен от Бабушкина, е фразеологизмът в руския език *печь как блины*, който означава нещо да се създава бързо и в голямо количество, обикновено небрежно. Най-общо с него се изразява отрицателна оценка за значително количество некачествено свършена работа.

За да се изработи макет, според Бабушкина е важно да се структурира категориален фрейм, който да съдържа типични за дадено тематично ядро сведения в съответствие с предварително зададени критерии. Авторката избира за тематично ядро *човешкия труд* и разработва модел.

За целите на настоящата работа, както вече бе споменато, ще бъде представена част от тематичната група ***оценка на човешките качества.*** Прегледът на емпиричния материал за българския език дава основание да се наблегне именно на оценката на определени човешки прояви.

Вече бе отбелязано, че особена експресивна сила носи негативната оценка, т.е. чрез фразеологичните единици често пъти се изразява неприемливост, нетърпимост към определен тип поведение. Дори в случаите, когато оценката има шеговит, ироничен смислов оттенък, се долавя разграничаване от подобни прояви. Например **галя с пауново перце някого** иронично означава, че се *отнасям извънредно внимателно и благосклонно към някого, когато постъпките му не са за одобряване.* С фразеологизма **държа под чехъл**, който се употребява *за жена,* шеговито се предава значение *заставям мъжа си за всичко да ме слуша и да ми се подчинява.*

На базата на част от ексцерпирания от *Фразеологичен речник на българския език* материал може да се състави следният макет, включващ оценка на човешките качества и прояви.

Негативни качества и прояви:

наглост **без да ми мигне окото**

мързел **живея на чужд гръб**; **без да си мръдна пръста**

незаинтересованост **не давам пет пари за някого**

нахалство **бутам си гагата/носа някъде**

безволевост **тръгна по гайдата на някого**

лицемерно ласкателство **въртя опашка**

скъперничество **броя залъците някому; скъп на трите, евтин на брашното**

несериозност **вятър ме вее**

небрежност **гледам през пръсти нещо**

инат **опъвам се като магаре на лед**

злословене **бълвам змии и гущери**

измама, лъжа **пращам/пратя за зелен хайвер някого**

завист **гледам в чуждата паница**

Положителни качества и прояви:

одобрение **гледам с добро око на някого или нещо**

подкрепа **вдигам на крака някого**

признаване на грешки **вземам/взема си думите назад**

Както вече бе споменато, като компоненти в рамките на фразеологичните единици често се използват лексеми, които са част от най-употребяваната лексика на изучавания език.

На базата на представения по-горе списък от фразеологизми следва да се направят някои изводи. Като компоненти от фразеологичната единица превалират соматизми (око, гръб, пръст, нос, крака). Освен това присъстват специфични за българския бит предмети, чието значение следва да се обясни на чужденците (гага, гайда,

трици). Също така се срещат анималистични компоненти (магаре, змии, гущери, опашка), както и такива, означаващи природни явления (вятър).

Чрез използването на изброените фразеологизми се отразяват отношението и оценката към човешките постъпки и прояви. Те представляват един компонент от българската езикова картина на света. Добрите методически практики при преподаването на българския език като чужд налагат изработването на прецизна телеология за изучаването на фразеологизмите в подходящ контекст, като се отчитат културно детерминираните им значения.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

Babushkina, O. N. (2009). Semantika otsenochnăih frazeologizmov i osobennosti ih funktsinirovaniya v mediadiskurse. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvenogo universiteta, Filologiya. Izkusstvovedenie № 34 (172), 11 – 14* [Бабушкина, О. Н. (2009). Семантика оценочных фразеологизмов и особенности их функционирования в медиадискурсе. *Вестник Челябинского государственного университета, Филология. Искусствоведение № 34 (172), 11 – 14*].

Babushkina, O. N. (2013). Printsipăi sostavleniya slovarya angliyskih i ruskih frazeologizmov, otrazhayushtih otsenku profesional'noi deyatel'nosti. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvenogo universiteta, Filologiya. Izkusstvovedenie № 10(301), 15 – 18* [Бабушкина, О. Н. (2013). Принципы составления словаря английских и руских фразеологизмов, отражающих оценку професиональной деятельности. *Вестник Челябинского государственного университета, Филология. Искусствоведение № 10 (301)*, 15 – 18.].

Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words.* Kettering: Oxford University Press.

Kaldieva-Zaharieva, St. (2013). *Bălgarska leksikologiya i frazeologiya. T. 2 Bălgarska frazeologiya.* Sofia: Izdatelstvo prof. Marin Drinov [Калдиева-Захариева, Ст. (2013) *Българска лексикология и фразеология. Т. 2 Българска фразеология.* София: Издателство „Проф. Марин Дринов"].

Kyuvlieva-Mishaikova, V. (2008). Esteticheskoto văzpriemane na sveta, otrazeno v izsledvaniyata po bălgarska leksikologiya (pp.53 – 58). In: Kaldieva-Zaharieva & St., Krumova-Tsvetkova, L. *Izsledvaniya po frazeologiya, leksikologiya i leksikografiya*. *V pamet na Keti Ankova-Nicheva* Sofia: Izdatelstvo Marin Drinov. [Кювлиева-Мишайкова, В. (2008). Естетическото възприемане на света, отразено в българската фразеология. (сс. 53 – 58). В: Калдиева-Захариева & Ст., Крумова-Цветкова, Л. (ред.) *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография. В памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева*. София: издателство „Марин Дринов", 2008, 53 – 58].

Leech, G. (1978). *Semantics*. Harmondsworth: Penguin Books

Legurska, P. (2003). Fragmenti ot ezikovata kartina prez prizmata na vtorichnoto nazovavane (osnovi na nauchoizsledovatelski proekt). *Chuzhdoezikovo obuchenie*, 5, 5 – 22 [Легурска, П. (2003) Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). – *Чуждоезиково обучение*, 5, 5 – 22].

Lyons, J. (1995). *Linguistic semantics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Nov frazeologichen rechnik na bălgarskiya ezik (1993) K. Ankova-Nicheva. Sofia: Universitetsko izdatelstvo [*Нов фразеологичен речник на българския език*, Кети Анкова-Ничева, София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1993].

Saville-Troike, M. (1989). *The Ethnography of Communication*. Blackwell, 2nd edition

Fedulenkova, T. N. (2005). Sovremennaya frazeologiya i frazeodidaktika. *Vestnik Yuzhno-Uralyskogo gosudarsvennogo universiteta, serija: Lingvistika*, № 11(51), 35 – 39 [Федуленкова, Т. Н. (2005). Современная фразеология и фразеодидактика. *Вестник Южно-Уральского государственного университета, Серия: Лингвистика* № 11(51), 35 – 39].

Frazeologichen rechnik na bălgarskiya ezik (1974 – 1975) T.1 – 2. K. Nicheva, S. Spasova-Mihailova & Kr. Cholakova. Sofia: BAN [*Фразеологичен речник на българския език* (1974 – 1975) Т. 1 – 2. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова & Кр. Чолакова, София: БАН].

Hudson, R. (1995). *Sotsiolingvistika.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo [Хъдсън, Р. (1995). *Социолингвистика*. София:УИ „Св. Климент Охридски“].

MARKERS OF THE BULGARIAN LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

(A review through the prism of a group of idioms)

Abstract. In the process of teaching Bulgarian language as a foreign, the knowledge of idioms as markers of the language picture, expressing ethno-specific color, is of great importance. Evaluation as well as linguo-cultural information encoded in phrasal units has a key role in defining the idiomatic meaning.

✉ **Reni Manova, PhD student**
Faculty of Slavonic Studies
Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: paris_f6@abv.bg